

ANALIZA UNEI ARHIVE POPULARE DIN DUMBRĂVIOARA

dr. VAJDA Andras ¹

1. Holzwege²

1.0. Brown John Sely și Duguid Paul, într-un articol, atrag atenția asupra faptului că dominația genului documentar – ca urmare a apariției și extinderii noilor tehnologii – se apropie de sfârșit, structurile și instituțiile vechi, „obișnuite” se pierd, și astfel documentul se va dizolva în fața ochilor noștri (Brown-Duguid 1995: 1). Aceasta inevitabil ne conduce la reflexii asupra relațiilor între documente și societate, dar și asupra rolului documentelor în societate.

1.1. Cercetarea, editarea și analiza arhivelor nobiliare are o istorie și rezultate semnificative în istoriografie. La începutul secolului al 20-lea școala franceză *Annales* aduce o nouă viziune, cercetătorii canalizându-și atenția asupra vieții cotidiene, atrăgând noi tipuri de surse și documente în cadrul cercetărilor. Ediția de izvoare, desprinsă din această nouă viziune a condus la publicarea a mai multor texte, iar punctul de vedere al etnografului devine din ce în ce mai accentuat (vezi Fabre 1997). Au fost publicate texte care nu demult păreau insignifiante din punct de vedere al culturii, și ca atare nu erau asumate de istorici. Aceste cercetări au adus la suprafață diversitatea scrisului și a relației persoanelor cu scrisul în funcție de statutul social, sex sau perioadă istorică. Paleografia, ca știința individuală, în forma sa clasică a jucat

¹ Șef secție în cadrul Centrului Județean pentru Cultură Tradițională și Educație Artistică Mureș, Târgu-Mureș, Secția de conservare și promovare a culturii tradiționale

² 'Potecă'. Este o metaforă a călătoriei intelectuale, a reflecțiilor care mai mult sugerează decât demonstrează (vezi Heidegger 1977).

un rol important în citirea și interpretarea textelor, în special prin clarificări aduse la întrebări legate de forma-grafica scrisului. Pe parcursul secolului al 20-lea scripturalitatea ajunge în centrul atenției în contextul istoriei culturii și de la Hajnal István³ încoace în cel al istoriei societății. Acest tip de paleografie poate fi denumit cel mai potrivit istoria scrisului (sau mai precis a scripturalității) deoarece încearcă să prezinte rolul social al culturii scrisului, cultura scrisă a unei regiuni (vezi Jakó 1977: 25–26.). În conformitate cu această viziune s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului 20 în Franța cercetarea cantitativă a scrisului, precum și școala istoriei lecturii (*l'histoire culturelle de la lecture*)⁴.

1.2. Sociologia din prima jumătate a secolului 20 a profitat de oportunitatea cercetării documentelor private. Operă de pionierat a fost în acest sens munca lui Thomas I. William și Znaniecki Florian, care între 1918–1920 au reușit să prelucereze o serie de documente (scrisori, jurnale, autobiografii), care ilustrau funcționarea societății poloneze contemporane. Meritul cărții este că pe lângă analizele statistice autorii au propus lărgirea obiectivelor cercetării și au făcut propuneri pentru atragerea acestor surse mai puțin ortodoxe, subliniind că „documentul privat este documentul perfect, despre care sociologii nici nu au visat”⁵.

R. C. Angell, într-o sinopsă a metodelor sociologice utilizate în analiza documentelor private (Angell et alii 1945.), argumentează că documentele private trezesc o senzație generală, nouă care canalizează cercetarea într-o direcție aparte. Pot furniza materiale pentru ipoteze construite anterior, dar și pentru prezentarea noilor ipoteze legate de fenomene și procese și pot reprezenta material de control pentru analiza altor ipoteze și rezultate. Fac posibilă înțelegerea proceselor social-psihologice legate de individ, grup sau instituție, prin prezentarea atitudinilor, motivațiilor

³ Vezi Hajnal 1921., 1933., 1943., 1954, iar în ediții postume: Hajnal 1993a, 1993b, 1993c, 1998.

⁴ Prezentarea bibliografiei legate de cercetarea franceză a scrisului (Roger Chartier, Daniel Fabre, Le Goff, H. J. Martin) vezi Sz. Kristóf 2002: 3–30., Keszeg 2009: 18–26.

⁵ Citat de Markiewicz-Lagneau J. 1976: 592.

sau năzuințelor. În cazul pregătirii unor cercetări pot reprezenta materiale orientative, ajută la redactarea problemelor și obiectivelor de cercetare.⁶

1.3. Preocupări similare în folcloristica maghiară au devenit mai intensive în perioada anilor 1970-1980⁷, cu toate că și mai devreme au fost realizate câteva studii bazate pe analiza documentelor private: de exemplu J. Varga a prezentat jurnalul unui țăran din Borsod, Gyüker József (Varga 1964: 452-471.); iar Vilmos Gyenis – cu un an mai târziu – a dedicat un articol întreg pentru prezentarea acestui gen analizând totodată și efectul lor social (Gyenis 1965: 152-171.).

Irén Bányai a fost cel care a adus în centrul atenției totalitatea documentelor oficiale păstrate de familiile țărănești (Bányai 1973: 161-171.). Ea susținea că documentele care s-au păstrat „din întâmplare”, fără cele emise de către autoritățile publice nu au prea mare relevanță, de aceea pentru cercetători este important ansamblul documentelor păstrate (Bányai 1973: 163.). Pentru acesta a introdus noțiunea de *archive țărănești*, prin care înțelegea totalitatea a documentelor istorice (vechi), care „reflectă starea economico-financiară, a poziției ocupate în cadrul societății locale, apartenența sa la diferite organizații economice și sociale, precum și viața interioară a familiei, a relațiilor membrilor de familie, a generațiilor, a luptei pentru ascensiunea economico-socială a familiei” (Bányai 1973: 161.).

1.4. În cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca cercetarea documentelor private și a scripturalității populare a fost inițiată de profesorul Vilmos Keszeg. Autorul, pe lângă identificarea, descrierea și analiza genurilor specifice acestei

⁶ Citat de Róbert 1982. 243.

⁷ Zoltán Tóth de exemplu a analizat evoluția relațiilor economico-sociale ale unui dulgher din Szekszárd (Tóth 1977: 199-218.). Iar Gyula Kocsis pe marginea unei jurnal a analizat aspirațiile economice și sociale ale unei familii din Cegléd, prezentând dezvoltarea economică, și evoluția vieții a fiecărei urmaș în parte (Kocsis 1987: 143-185.) Sinteza cercetărilor și a rezultatelor a fost realizat de Imola Küllös (Küllös 1982: 163-173).

culturi a atras atenția și asupra contextelor, a specialiștilor locali și asupra obiceiurilor/riturilor care s-au format în jurul scrisului cotidian.⁸ Într-unul dintre articolele sale bazându-se pe teoria sistemelor obiectelor (Hofer 1983.) și a etnografiei vorbirii (Hymes 1962) a realizat descrierea globală a unei arhive țărănești din Cheia (Keszeg 1998: 598-628). Din perspectiva cercetărilor mele acest articol este un important punct de plecare, deoarece aici se face pentru prima oară referire la importanța și necesitatea analizei „structurii și funcțiilor sincron ale culturii scrise” (Keszeg 1998: 590.), și ca atare acesta reprezintă principalul punct de plecare a analizei mele, chiar dacă analiza mea pune în continuare un accent foarte mare pe omul care realizează și păstrează aceste texte scrise, precum și pe influența scrisului asupra carierei oamenilor, a caracterului său biografic.

1.5. Prezenta lucrare încearcă să ilustreze funcțiile scrisului în viața cotidiană, prin analiza cantitativă și calitativă a documentelor dintr-o arhivă țărănească. Urmărește modul în care scrisul reorganizează mediul de viață și zilele obișnuite ale individului, tipurile de texte produse și utilizate de individ în diferite etape ale vieții. În consecință în centrul acestei analize este omul (individul), omul care se luptă zi de zi pentru dezvoltarea materială a familiei, pentru ascensiunea pe scara socială, pentru recunoaștere și apreciere în cadrul familiei, rudelor și consătenilor. Se concentrează pe năzuința neconținută a omului, a țăranului secolului XX care se manifestă în fiecare gest a lui; se concentrează pe situația și contextul social-economic, a cărei schimbări continue a indus noi și noi provocări, și căutarea de soluții – de adaptări⁹ în

⁸ Aici amintim numai cele mai importante lucrări scrise în acest domeniu ale autorului: Keszeg 1991., 1996., 2000: 131-164., 2001: 135-148., 2006a, 2006b: 583-664. Totodată trebuie menționat și faptul că pe parcursul anului 2009 a publicat și o monografie a scripturalității populare/cotidiene, volum în care sunt prezentate pe larg toate temele și curente de cercetare ale acestei domenii (Keszeg 2009.).

⁹ „Adaptarea [adaptation] este un proces de clădire, căci fiecare persoană trebuie să-și modifice modelul de comportament înrăit, pentru a înfrunta noile condiții. Fiecare persoană își schimbă modul de viață pentru a menține continuitatea, sau pentru a participa într-

societatea țărănească, ținându-i membrii într-o continuă mișcare și spaimă. Astfel, arhivele sunt produsele, amprentele acestei mișcări continue și a reacțiilor la aceste mișcări. Prezentarea, analiza lor descrie lumea tradițională, precum și evoluția acestuia.

Arhiva, pe care se bazează analiza, este din Dumbrăvioara. Despre existența ei am aflat cu ocazia unei colectări de obiecte pentru realizarea unui muzeu local în anul 2001. Lada ce conținea documentele era așezată într-un depozit-atelier, ce funcționa odinioară ca șură, încuiată într-un dulap vechi. Proprietarul, Mózes Ferenc, depozita aici numeroase obiecte, care au fost scoase din funcțiune, nefiind utilizate, sau pur și simplu nu mai încăpeau în casă. Așa a ajuns lada menționată, din care au apărut numeroase documente vechi și scrisori din al doilea război mondial.

2. Contexte

2.1. Cadrul socio-economic și cultural

În perioada formării arhivei (1902–1975), pe care se bazează analiza noastră, societatea din Dumbrăvioara este una țărănească, cu o cultură tradițională țărănească/populară, cu toate că din anii 1960 numărul muncitorilor ocupați în sectoarele din industrie sau servicii, făcând zilnic naveta către municipiu (Tg. Mureș), a crescut considerabil. Înaintea colectivizării (1961), respectiv industrializării excesive din orașele apropiate, principala și unica sursă de venit pentru populația locală a fost asigurată de agricultură, chiar și preotul¹⁰ (cu toate că deținea o primă lunară), învățătorul sau funcționarul¹¹ se ocupau de agricultură, având terenuri agricole proprii. După programul de la fabrică

un grup, sau pentru interese, sau pur și simplu pentru supraviețuire” (Mandelbaum 1973: 181–182).

¹⁰ Fostul preot al localității, Zoltáni Pál (1912–1958) a deținut terenuri agricole proprii pe lângă terenurile bisericii, acestea au fost cultivate și s-a ocupat și de creșterea animalelor. Avea servitori, pe care-i plătea din fonduri proprii. În 1952 a ajuns pe lista chiaburilor.

¹¹ Printre țărani funcționari s-a numărat și Berekméri István, cel care era secretarul Cooperativei Furnica, dar în același timp se ocupa și de agricultură (Berekméri 2008). Despre alți țărani cu funcții în administrația locală vezi la Mózes I: 124.

muncitorii navetiști de asemenea se ocupau de creșterea animalelor și cultivarea plantelor.

Structura etnică relevă o majoritate a populației maghiare, așa cum se poate observa și în tabelul următor:

Tabel 1. Structura populației pe etnii, 1900-1977

an	Total	români	maghiari	germani	romi
1900	1003	17	979	7	0
1910	1030	43	970	17	0
1920	1017	28	988	0	0
1930	1071	65	997	7	0
1941	1084	29	954	4	95
1956	1271	23	1248	0	0
1966	1949	166	1772	11	0
1977	1816	167	1626	5	18

Sursa: Varga E. Arpad (1998)

Mișcările cooperatiste și cercurile agronomilor, pornind din Budapesta, la începutul secolului 20 au ajuns și în sat și au influențat considerabil viața economică. Adunarea generală din 15 noiembrie 1894 a decis înființarea *Cooperativei de Credit Comunal Dumbrăvioara*, cea care se reorganizează în data de 14 mai 1899 și se alătură cooperativei centrale naționale, supraviețuind primului război mondial și funcționând până în anul 1945, când se asimilează cooperativei *Frăția*, înființată la nivel central. În data de 28 ianuarie 1908 se înființează *Cooperativa Crescătorilor de Animale din Dumbrăvioara*, care funcționează paralel cu *Cercul Agricultorilor* până în 1925, după care se desființează. La inițiativa învățătorului Nagy Károly precum și a câtorva agricultori în data de 18 ianuarie 1910 se înființează *Cooperativa de Consum și Valorificare din Dumbrăvioara și Împrejurimi* cu scopul de a furniza produse gospodăriilor și de a ajuta producătorii în valorificarea propriilor produse. După primul război mondial acesta se reorganizează sub numele de *Cooperativa de Consum și Valorificare "Furnica" din Dumbrăvioara*. Cu toate că din 1936 oficial se desființează, continuă să funcționeze chiar și după cel de-al doilea război mondial sub denumirea de *Cooperativa "Claca"*, iar după

1948 prin alipirea de cooperativa de credit și lapte se integrează în cooperativa "Frăția"¹².

Paralel cu organizarea și prosperarea vieții economice, se observă schimbări și pe plan cultural: cu sprijin material din partea lui Ferenc Teleki se construiește în anul 1824 școala confesională. Odată cu reforma școlară din 1868, programa școlară se diversifică¹³: pe lângă religie și scriere-citire se introduce matematica, muzica, geografia, istoria, științele naturii, drepturile civice și gimnastica. Numărul elevilor este în această perioadă în jur de 86-126, în continuă creștere, ajungând în scurt timp la 200¹⁴. În 1912 se construiește școala de stat cu trei cadre. Construirea și înființarea de noi școli au loc și în a doua jumătate a secolului, prin anii 60 (numărul elevilor înscriși se ridică la 250-270), când se construiește școala generală cu 2 nivele ce funcționează și azi, și se înființează Liceul profesional mecanic-agricol în clădirea castelului Teleki (Berekméri 1994: 146-158., Mózes. IV: 169.)

Odată cu instituționalizarea și fortificarea educației școlare, se demarează programele culturale în afara școlii sub conducerea cadrelor didactice și preoților locali. La începutul secolului se derulează mișcarea asociației de tineri creștini: în 1912 se înființează *Asociația de Tineri*, care pe lângă programele religioase organizează și programe distractive și de promovare a cunoștințelor culturale pentru populația locală. În același timp se înființează primul cor, sub dirijarea directorului-învățător Gáll Márton. În 1928 ia ființă *Federația Femeilor Reformate*, în 1931 *Federația Fetelor Reformate din Dumbrăvioara*, în 1932 *Asociația Tinerilor Creștini din Dumbrăvioara*. Din anii 1940 sub conducerea cadrelor didactice locale funcționează o trupă de artiști amatori, care participă la turnee prin împrejurimi cu piesele de succes, și la concursurile raionale și naționale.

¹² Vezi detalii la Szabó 1994b. 65-69.

¹³ Vezi Berekméri D. István, lucrare pentru gradul didactic I, Arhiva Școlii generale Dumbrăvioara, manuscris

¹⁴ Acesta este rezultatul faptului că groful a ordonat ca obligatorie școlarizarea copiilor romi (Szabó 1994a. 48.).

În perioada creării arhivei analizate, instituțiile publice din localitate traversează o etapă a schimbărilor. În deceniile de după abolirea iobăgiei se creează în Ardeal administrația civilă, în urma căreia instituția judecătorului satului se fortifică și devine nivelul inferior al administrației statului (Szabó 1994a: 41.). Atribuțiile lui erau fixate în articolul XVIII a legii din 1871. Astfel judecătorul, notarul, casierul și tutorul public au devenit organele executive primare și directe ale administrației publice locale și naționale (Kampis 1909., Egyed 1981: 260.). Supravegherea lor era făcută de instanțele de comitat.

În timpul confuz al războaielor mondiale, atribuțiile instituției judecătorului de sat și ale autorității publice locale se reduc semnificativ. La sfârșitul primului război mondial noua putere instalată demite vechii conducători locali, dar păstrează sistemul de administrație; în funcția de judecător al satului îl numește pe Suci Petru. După dictatul de la Viena o perioadă a funcționat administrația militară (Filep 2008: 156.), fapt dovedit și prin prezența persoanelor îmbrăcate în uniforme militare pe fotografiile vremii. După cel de-al doilea război, după 8 martie 1945, când administrația militară sovietică din Transilvania de nord a încetat, administrația română se întoarce. În această perioadă în Dumbrăvioara nu se schimbă mai nimic, doar după 1968, când localitatea, împreună cu satul Sângeru de Pădure încetează să funcționeze ca o comună individuală și este încorporată în comuna Ernei.

În perioada analizată, în localitate nu exista notariat, acesta funcționa în satul vecin, Glodeni. Oficiu poștal și centru de telefonie funcționează continuu din anii 1930 (Mózes II: 3-7.).

2.2. Familia și generațiile

Arhiva conține documente legate de numele a 12 membrii ai familiei. Aceste persoane sunt: Mózes Péter Ferencé, Mózes Péterné Veress Julianna, Mózes Ferenc Péteré, Mózes Ferencné Bende Ráhel, Mózes Ilona, Mózes Erzsébet, Mózes Anna, Mózes Mihály, Mózes Mihályné Kádár Rozália, Mózes Jenő, Mózes Ferenc și Mózes Ilona. Persoanele

Mózes Péter — Veress Julianna
Mózes Ferenc — Bende Ráhel
Mózes Ilona Mózes Erzsébet Mózes Anna Mózes Jenő Mózes Mihály — Kádár Rozália
Mózes Ferenc Mózes Ilona

2.2.1. Numele persoanelor din prima generație apar doar în 5 documente. Dintre acestea, primul se referă la capul de familie, Mózes Péter, legat de taxa pentru scutirea de armată două documente conțin informații despre construirea casei, iar ultimele două sunt contracte de donație (în versiunea română și maghiară) prin care părinții (Mózes Péter și Veress Julianna) donează ½ parte din valorile mobile deținute către fiul lor și soția acestuia. Despre viața lor însă nu cunoaștem multe din documentele arhivei, iar rudele în viață nu au amintiri legate de străbunici. Din registrul familiilor deținut de biserica reformată aflăm că Mózes Péter s-a născut în data de 29 iunie 1852 și a murit în data de 16 februarie 1927. Soția, Veress Julianna, s-a născut pe 10 septembrie 1855 și a murit pe 13 aprilie 1932. S-au căsătorit în anul 1875 în biserica reformată din localitate în timpul preotului Zoltáni Imre.¹⁵ Familia a avut în total 11 copii, din care doar 5 au ajuns la vârstă adultă.¹⁶

¹⁵ Arhiva Bis. Ref. Dumbrăvioara I/16

¹⁶ Copii, în ordinea nașterii: András (1875. X. 18.), Ferenc (1877. XI. 26.), Péter (1880. IV. 8. – 1885. IX. 15.), Péter (1884 VI. 16.), György (1885. XII. 21. – 1886. III. 1.), György (1887. XII. 22.), Juliánna (1882. VII. 12.), Zsuzsánna (1890. IX. 16. – 1892. VI. 4.), Anna (1891 XII. 25. – 1892. I. 17.), István (1896. II. 6. – 1892 VII. 15.) și István (1897. VI. 22. – 1897. VIII. 4.) Arhiva Bis. Ref. D-viora. I/16

bătut și acoperiș din țiglă, și a unui grajd și o șură de 8x4 m suprafață, din scânduri de brad. Iar un document datat din 1913 certifică faptul că avea scutire de impozit pe clădire timp de 10 ani. Următorul document a luat naștere zece ani mai târziu și se referă la donația părinților către Mózes Ferenc. Evenimentul are loc înainte de moartea tatălui, pe 13 octombrie 1923. De aceea acest act de donație poate fi perceput ca un rit de transmitere a rolului de cap de familie. Documentul spune clar că după predarea imobilelor, sarcinile și folosul totodată îi revine donatarului.

2.2.2. Așa cum arată arborele genealogic, nodul central este reprezentat de a doua generație, de Mózes Ferenc și soția, Bende Ráhel. Acest fapt este dovedit și de structura arhivei: documentele destinate către cei doi/ realizat de ei sunt în proporție de 50% din totalul documentelor.¹⁷

Capul familiei, Mózes Ferenc, a decedat destul de tânăr, în anul 1929, astfel gospodărirea și asigurarea stabilității financiare a familiei a revenit văduvei. Acestea se manifestă și în documente: 38% din documente sunt legate de numele ei.

Mózes András, profesor de teologie, în primul volum al monografiei satului a realizat o bază de date cu locuitorii satului¹⁸, conținând numele capilor de familie, apartenența confesională, situația economică și numărul casei (Mózes I: 82-102.). Aici despre familia Mózes citim următoarele: „121. *Mózes Ferencné văduvă, 4 persoane, reformat, nora lui Mózes Péter. Casă de pământ, grajd, șură, coteț, bucătărie de vară, 2 vaci, 1 vițel, 1 porc, 4, ¼ iugăr pământ*” (Mózes I. 94.).

Descrierea, precum și documentele arhivei familiale arată că familia făcea parte din stratul mediu al țăranimii din Dumbrăvioara, cei 4¼ iugări din proprietatea familiei erau la nivelul mediu din sat.¹⁹ Însă aceste proprietăți au asigurat

¹⁷ Detalii în subcapitolul următor.

¹⁸ Colectarea datelor a fost efectuată de Mózes András și Vajda Ferenc (Mózes I: 82.)

¹⁹ Potrivit lui Szabó Miklós, conform datelor din 1934 mărimea medie a unei gospodării țăărănești era în Dumbrăvioara de 3,1 iugări (Szabó 1994a: 16.)

doar un trai modest pentru familia numeroasă. Iar moartea timpurie a capului de familie a îngreunat și mai mult această situație.

Mózes Ferenc, capul familiei din a doua generație s-a născut pe 26 noiembrie 1877, decedând relativ tânăr pe 5 decembrie 1929.²⁰ Rolul de susținător de familie i-a revenit soției, Bende Ráchel, care s-a născut în 1884. Cei doi s-au căsătorit în 1906.²¹ Au avut 4 copii: Ilona (1911.07.07), Erzsébet (1914.01.14) Anna (1916.09.28), Mihály (1919.09.29) și Jenő (1922.07.22).²² Despre copii sunt puține referiri în documente, ce poate fi explicat prin faptul că au murit, sau au părăsit sânul familiei înaintea intensificării traficului de documente.²³ Prima fată, Ilona a murit nemăritată în anul 1931, pe 7 aprilie, Erzsébet s-a căsătorit 1937 cu Vajda András (născut pe 12.12.1905) dar nu au avut o căsnicie lungă și nu au avut nici urmași, femeia decedând pe 14 decembrie 1948. Anna s-a măritat pe 26 septembrie 1937 cu Boczog György (născut 1910. 08. 25), având doi copii: Ilona (1937.12.13) și Irén (1941.07.11).²⁴

În anul 1940 numai Mihály și Jenő au rămas în casa familială. Acesta din urmă a luat de soție în data de 5 mai 1942 pe fiica lui Szabó János și Nagy Zsuzsanna pe nume Mária (născut 1922.12.28). Din acest mariaj s-au născut 2 copii: Jenő (1932.10.27.) și András (1948.09.12). Mózes Jenő a decedat în Dumbrăvioara pe 9 august 1998.

2.2.3. Din a treia generație aparțin copiii lui Mózes Ferenc. Din punct de vedere al arhivei familiale cea mai importantă este familia întemeiată de Mózes Mihály. În primul rând din cauza că această ramură a familiei era cea care a păstrat

²⁰ Arhiva Bis. Ref. Dumbrăvioara. I/47

²¹ Legat de originea lui Bende Ráchel, informațiile din arhiva familială și documentele bisericii sunt foarte puține. Numai data nașterii apare în vol. III. al Cărții familiale. Arhiva Bis. Ref. Dumbrăvioara. I/47

²² Arhiva Bis. Ref. Dumbrăvioara I/47. Pe lângă acesta există un document în arhiva familiei, pe spatele căruia tatăl, Mózes Ferenc a notat datele nașterii copiilor săi.

²³ Despre aceasta vezi subcapitolul următor.

²⁴ Arhiva Bis. Ref. Dumbrăvioara I/ 67b, I/24a, I/24b, I/78.

documentele, în al doilea rând pentru că 33 % din documente se leagă de această familie.

Reconstituirea vieții lui Mózes Mihály poate fi realizată pe baza unei autobiografii editată în data de 3 ianuarie 1966, cu ocazia înscrierii lui în Partidul Comunist Român, pe baza documentelor din arhivă, dar și pe baza amintirilor copiilor.

S-a născut în data de 29 septembrie 1919 în Dumbrăvioara. A absolvit 6 clase primare (1926-1932), după care a lucrat pe terenurile agricole ale familiei. Își pierde tatăl devreme, la vârsta de 10 ani, astfel organizarea și efectuarea muncii pe lângă casă și de pe câmp devine devreme o îndeletnicire și atribuție a lui. La vârsta de 21 ani, în decembrie 1940 este înrolat în armată, în Compania 3. a Diviziei Grănicerilor la Tulgheș, unde a servit timp de 3 ani. Pentru scurt timp (între decembrie 1942 - martie 1943) efectuează serviciu în Ilva Mare, iar în noiembrie 1943 în Corbu. Este demobilizat în 1943. După cinci luni de concediu este rechemat, să se prezinte la Ditrău, de unde este transferat la cazarma din Tulgheș. Compania lui este dirijat după data de 5 septembrie 1944 pe front, unde este luat prizonier de armata rusă. În timpul armatei a efectuat serviciul mai ales în spatele liniei frontului. După efectuarea instrucției pe o perioadă de 18 luni obligatorii ajunge caporal, se ocupă cu instrucția novicilor și a celor mai în vârstă. Pe front stă între 5 septembrie și 30 noiembrie 1944, din lagărele rusești scapă în data de 21 martie 1948.

Se căsătorește în anul 1943 cu Kádár Rozália, din Dumbrăvioara, având 2 copii: Ferenc (1944.01.23) și Ilona (1945.03.22). A muncit în agricultură până în 1952, după aceea a fost angajat la Cooperativa de Consum Dumbrăvioara în funcția de achizitor și contabil până în 18 decembrie 1964. Pentru o scurtă perioadă lucrează ca poștaş în Târgu-Mureș, din 7 mai 1965 este angajat la Societatea Drumuri și Poduri, secția Gornești în funcția de paznic de noapte. A decedat pe 18 septembrie 1985. Soția lui a fost fiica lui Kádár Endre și Farkas Erzsébet, s-a născut pe 4 septembrie 1920, și a murit la vârsta de 81 ani, pe 1 iunie 2001.

2.2.4. Cea de-a patra generație este reprezentată de copii lui Mózes Mihály, Ferenc și Ilona.²⁵ Aportul lor la arhivă – cantitativ și calitativ – este insignifiant, documentele care fac referire la ei sunt în număr foarte mic. Mai important este faptul că păstrarea arhivei s-a realizat de membrul cel mai în vârstă în viață al familiei, Ferenc.

Mózes Ferenc s-a născut pe 22 ianuarie 1944 în Dumbrăvioara. Între 1951–1958 frecventează școala primară din localitate, după care se înscrie la școala profesională de construcții din Tîrgu-Mureș. În 1961, după absolvirea școlii profesionale a lucrat pentru scurt timp în industria de construcții, iar după participarea la un curs de recalificare este angajat la fabrica Metalotehnica²⁶ din Târgu-Mureș ca muncitor în industria metalurgică până la pensionare. Este pensionat în 1992 pe caz de boală, din cauza problemelor artritice. Din anii 1980 se ocupă și de realizarea pietrelor funerare. Lucrând în industrie nu a ales modul de viață navetist, ci a cumpărat locuință într-un cartier de blocuri din Târgu-Mureș, unde a locuit până în anul 1984. Ca urmare a înrăutățirii sănătății tatălui său se mută pentru o perioadă înapoi în casa familială.²⁷ Din 1995, când se căsătorește nepotul său, fiul cel mare a sorei, donează locuința din oraș tânărului cuplu și el se mută definitiv în casa părintească din Dumbrăvioara. Nu și-a întemeiat familie niciodată.²⁸

²⁵ Dintre cei doi copii numai Ilona a întemeiat familie. A născut 3 copii, dintre aceștia doi trăiesc cu familia în Dumbrăvioara.

²⁶ Fabrică de metale din Târgu-Mureș, specializată pe producția de piese de schimb. A fost înființată în 1952 sub numele de *Encel Mauriciu*. În 1956 i-a fost lărgită producția și schimbat numele în Metalotehnica, reprofilată în producția de mașini de cusut și alte utilaje din industria textilă. Înainte de 1989 a avut circa 5500 muncitori. După 1990 a fost reorganizată și s-a transformat în societate pe acțiuni, cu denumirea de Matricon. Acum are în jur de 250 salariați.

²⁷ În această perioadă avea un mod de viață navetist. Acesta este demonstrat și prin faptul că nu-i apare numele în anexa (Locuitorii din Dumbrăvioara în anul 1993) la monografia satului apărută în 1994 (I. Szabó 1994c: 190).

²⁸ Mózes Ferenc a avut o iubită în tinerețe, fata însă nu-i împărtășea sentimentele. În speranța că o va cuceri, a scris mai multe poezii-amintiri într-un caiet. Pe lângă poezii, caietul conține numeroase desene. Acest caiet a fost refuzat de către proprietar de a-l include

Își petrece majoritatea timpului liber cu cititul. A fost cititor regulat al bibliotecii din căminul cultural din Dumbrăvioara, dar a împrumutat cărți și de la localnici. Citea cu plăcere mai ales cărți legate de istorie (romane și nuvele istorice). În tinerețe, în punctele de cotitură din viață a gustat bucuriile/chinurile scrisului: cu ajutorul scrisului a încercat să-și impună voința, mai târziu să treacă peste loviturile vieții.²⁹ Ca urmare a sentimentelor neîmpărtășite a umplut un caiet școlar cu poezii și amintiri, precum și desene colorate în total pe 100 pagini. Însă pe acest caiet, cum de altfel nici documentele familiale recente, care sunt utilizate în continuare și ținute în casă nu l-a făcut public cercetării.

3. Structura arhivei, tipuri de texte

Arhiva familiei Mózes, în forma în care a fost admisă cercetării de către ultimul proprietar, acoperă 72 de ani și cuprinde în total 350 de documente. Primul document datează din 1902, ultimul din 1975. Acesta din urmă însă nu se integrează inseparabil în restul arhivei, fiind la 7 ani distanță față de penultimul. Din punctul de vedere a distribuției documentelor pe ani se pot observa mai multe „nișe”: Din scurtele perioade între 1903-1910, 1915-1916, 1920, 1922, 1951-1958, 1963-1964, respectiv între 1969-1974 nu a fost păstrate nici un document. Pentru ceilalți ani media documentelor este de sub 8. Însă se evidențiază câteva perioade cu o intensitate mai mare a apariției documentelor, peste media anuală: 1930, 1936, 1940-1944, 1946-1947 și 1949. În special perioada între 1940-1944 se înregistrează o creștere ridicată a documentelor. Atunci pe lângă documentele oficiale eliberate de autorități se intensifică și realizarea unor documente private, mai ales scrisori. Cauza acestui intensificări se găsește în situația actuală socio-politică, evenimentele celui de-al doilea război mondial.

în cercetare. Despre existența și condițiile de formare a caietului mai mulți contemporani locali aveau cunoștință.

²⁹ În acest caz, noțiunile de cotitura și lovitura sorții sunt folosite în sensul fenomenologic, descris de Tengelyi László. Tengelyi 1998: 199-200.

Totodată trebuie menționat că 27 de documente (7.7 % din total) nu pot fi datate cu exactitate. Cu o singură excepție, acestea sunt scrise cu mână, majoritatea lor fiind documente private: inscripții economice sau amintiri. Distribuția anuală a arhivei este prezentată în figura de mai jos:

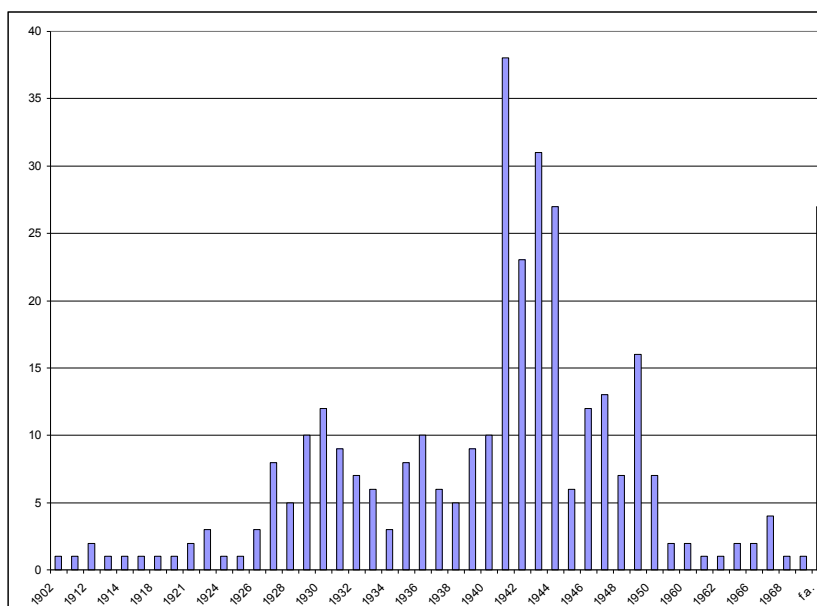

Fig.2. Distribuția anuală a documentelor

Aproximativ jumătatea documentelor din arhivă (50, 3 %) este realizată în limba română, restul în limba maghiară. Majoritatea textelor editate în limba maghiară au caracter privat și funcții în viața privată: scrisori, amintiri, notițe legate de probleme gospodărești. O mare parte din acestea – 62 scrisori scrise pe cărți poștale – au fost scrise de Mózes Mihály în timpul petrecut în armată și pe front, între 1941–1944. Pe lângă cele amintite apar în această categorie câteva poezii-amintiri și o carte poștală de la Mózes Jenő, un caiet de amintiri și o colecție de cântece de la ultimii membri ai familiei. Un procent foarte redus (0.06 %) din arhivă este bilingv. Datate din prima jumătate a anilor 1940, acestea sunt fără excepție documente și formulare eliberate de autoritățile competente. De altfel 66.6% din arhivă sunt diferite formulare, mai puțin de o treime (30.3%) sunt documente

scrise cu mâna și restul (3.1%) sunt documente redactate cu mașina de scris.

Primul formular datează din 1912, este o adeverință de vaccinare contra variolei, ultimul este o chitanță din 1975 reprezentând plata abonamentului pe luna mai a ziarului *Vörös Zászló*. O bună parte din formulare sunt certificate și adeverințe cu denumiri variate, reprezentând plata impozitelor și taxelor. Câteva sunt documente medicale: adeverințe de spital sau rețete medicale.

Din categoria documentelor scrise cu mâna o mică parte sunt oficiale (în special adeverințe de plată, chitanțe eliberate de avocați sau notari publici), dar majoritatea au caracter privat. Primul document scris cu mâna, unul oficial, este de fapt primul document al arhivei. Este răspunsul, sentința Direcției de Finanțe Regale maghiare la petiția depusă de Mózes Ferenc a lui Péter prin care cere anularea taxei referitoare la scutirea de armată. Ultimul document scris cu mâna este autobiografia lui Mózes Mihály, realizată în 1966 la înscrierea sa în Partidul Comunist Român. Cele mai multe hârtii scrise cu mâna, circa 67, datează din perioada 1941-1944. Acestea sunt fără excepție documente private, produsul comunicării alternative în timp de război: scrisori.

Majoritatea hârtiilor dactilografiate sunt documente de succesiune, respectiv eliberate de autoritatea tutelară, eliberate de autoritățile competente ori de avocați și notari mandatate de familie. Primul document scris cu mașina de scris este din 1912, ultimul din 1950.

Structura arhivei din punctul de vedere al divizării hârtiilor în oficial vs. privat, relevă o majoritate a documentelor oficiale. Majoritatea documentelor private, cu câteva excepții, datează din timpul celui de-al doilea război mondial, cele mai multe fiind scrisori. Un alt tip din categoria documentelor scrise cu mâna este reprezentat de însemnări și note legate de viața economică, respectiv viața familiei, pe câteva pagini sunt notate informații utile, respectiv sunt câteva poezii-amintiri. În afară de scrisorile și amintirile scrise în timpul războiului, celelalte documente scrise cu mâna nu conțin dată, datarea lor putând fi realizată doar pe baza conținutului documentului. Prima însemnare cu caracter

privat este realizată pe un formular necompletat eliberat de Cooperativa de Asigurare a Agricultorilor. Aceste însemnări au fost făcute de Mózes Ferenc și conțin datele de naștere a copiilor (prima notiță este din 1911, ultima din 1922):

*„Gazdák Biztosító Szövetkezete Képviselőte
Vertretung der Verzichtserungs-Genossenschaft der Landwirte
Alapított 1900-ban
Gebründet im J. 1900*

Dumbrăvioara 1911, pe 7 iulie

Mózes Ilona născută în 1911, pe 7 iulie, vineri, ora 7 seara

Erzsi născută în 1911 pe 12 ianuarie, luni, ora 3 dimineața

Anna născută în 1916, 28 septembrie, joi, ora 4 dimineața

Mihály născut în 1919, 29 septembrie, ora 7 seara

Jenő născut în 1922, pe 22 iulie, vineri, ora 7 dimineața”

Ultimul document privat este o copie a unei scrisori recomandate, și e datată din 1962. Tot în anii 1960 s-a realizat un caiet de amintiri, în care singura poezie datată este scrisă de căpitanul Gheorghe Manole în limba română, în timpul armatei. Proprietarul caietului este Mózes Ferenc, caietul conține 48 pagini, majoritatea însemnărilor fiind realizate de aceeași persoană.

Documentele oficiale reprezintă 74.3 % din total. Corelând procentul formularelor (66.6 %) și a celor scrise cu mașină de scris (3.1%) cu procentul documentelor oficiale avem un rezultat de 4.6 % adică 17 documente oficiale scrise cu mâna. Un mic procent (4 %, adică 14 bucăți) dintre documentele oficiale sunt realizate prin refolosirea unui document anterior, fiind scris pe verso. Totodată este important de menționat faptul că 26% dintre documentele oficiale (adică 68 documente) conțin pe verso notițe scurte realizate de un membru al familiei (de regulă capul de familie).

Tabel 2. Arhiva familiei Mózes în structura anuală:

An	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
190 2	1		1				1		1		
191 1	1		1				1	1		1	
191 2	2		2		1	1			2		
191 3	1		1		1				1		
191 4	1		1		1				1		
191 7	1		1		1				1		
191 8	1		1		1				1		
191 9	1	1			1				1		
192 1	2	2			2				2		
192 3	3	3			2	1			3		
192 4	1	1			1				1		
192 5	1	1				1			1		
192 6	3	3			3				3		
192 7	8	7	1		7		1	1	8		1
192 8	5	5			4	1			5		2
192 9	10	10			10				10		4
193 0	12	11	1		10	2		1	12		2
193 1	9	6	3		6	1	2	1	9		3
193 2	7	7			7				7		3
193 3	6	5	1		6				6		2
193 4	3	3			3				3		1
193 5	8	7	1		8				8		2
193 6	10	10			10 ₂₂₈				10		3
193 7	6	6			5	1		1	6		2
193 8	5	4	1		5				5		

Observații: a = numărul total al documentelor , b = documente în lb. română, c = documente în lb. maghiară, d = documente bilingve, e = formulare, f = documente dactilografiate, g = documente scrise de mână, h = documente refolosite , i = oficiale, j = private, k = cu notițe pe verso

Cea mai mare parte a arhivei, în total 137 documente (38%) se referă la Bende Ráchel și este realizată între 1930-1949. 107 documente (30%) sunt legate de Mózes Mihály, iar 12.5% din documentele păstrate (adică 44 bucăți) au ca protagonist pe Mózes Ferenc. 12% din documente (42 de documente) se referă la alți membrii a familiei. Astfel numele lui Mózes Jenő apare pe 11 documente (3.14%), Kádár Rozália pe 6 documente, Mózes Péter și Mózes Ilona pe câte 4 documente, Mózes Ferenc cel tânăr pe 3, Mózes Erzsébet pe 2 iar numele lui Mózes Ilona pe 1 document.

În cazul a 22 de documente nu se poate identifica clar proprietarul;³⁰ aceste documentele sunt fără excepție private și scrise cu mâna, datate între 1940 și a doua jumătate a anilor 1960. Șapte documente conțin numele altor persoane.

³⁰ Este evident faptul că sunt legate de membrii familiei din ultimele două generații, adică cei care în anii 1940 au rămas în casa părintească. Poate fi vorba de Mózes Mihály, Mózes Jenő, Mózes Ferenc jr. sau Mózes Ilona.

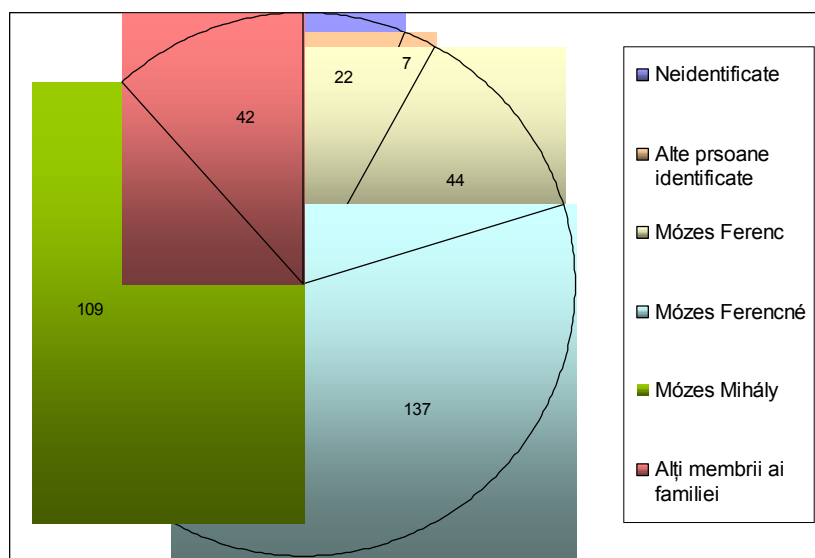

Fig. 3. Documentele arhivei, după proprietar

Așa cum se poate observa în figura de mai sus, și cum am menționat în anterior, în structura arhivei o poziție centrală este ocupat de cea de-a doua generație. De ea este legată 50 % din materialele arhivei și dacă luăm în considerare și documentele pe care apar numele copiilor³¹, acesta se ridică la 56.8%. Familia lui Mózes Ferenc este deci cea care a pus bazele arhivei și a păstrat cele mai multe documente legate de viața lui. Aceasta poate fi explicat pe de o parte prin faptul că au trăit în timpul reformei politice-economice, cea ce a influențat producția documentelor în general. Din a treia generație se remarcă familia întemeiată de Mózes Mihály: dacă luăm în considerare micro familia (părinții și copii) 34% din totalul documentelor este legată de acesta.

Din punct de vedere a tipologiei textelor, arhiva poate fi divizată în două mari categorii: documente oficiale (formulare) și documente private. Documentele din prima categorie sunt produsul administrației locale, regionale sau naționale și servește la verificarea și monitorizarea obligațiilor populației, a doua categorie are rol important în organizarea vieții private, astfel fiind un produs al scrisului popular. În

³¹ În cazul copiilor, am luat în considerare numai documentele care au fost realizate înaintea întemeierii de familie proprie.

realitate aceste categorii nu se disting atât de evident, în funcție de data formării, de organul sau persoana emitentă, documentul poate fi încadrat în mai multe categorii de tranzit. Acestea sunt, de regulă, rezultatele adaptărilor locale la situațiile noi și necunoscute apărute, ca urmare a procesului de birocratizare.

4. Locul și rolul arhivei în viața familială

Fiecare societate păstrează date și informații care-i sunt vitale în supraviețuire, care fac posibilă funcționarea lui optimă (Guar 1984: 14). Scrisul face posibil condiția consemnării, iar suportul (de ex. hârtia) păstrarea. Sistematizarea, reținerea în memorie și utilizarea universului informațiilor sunt asigurate de biblioteci și de arhive. Acest lucru este susținut de Roger Chartier într-un volum, în care analizează faptul cum în Europa de vest a secolelor 14-18. s-a reușit stăpânirea (controlul) și ținerea în circulație - cu ajutorul editurilor - a textelor și volumelor care aveau o continuă creștere într-un ritm alert. În analiza sa arată că, cataloagele de titluri, separarea volumelor după domenii, autor și conținut, precum și bibliotecile reale și virtuale sunt încercări de a organiza textul scris, adică de a îmblânzi și domina (Chartier 1994: VII). Asemănător este și rolul arhivelor populare: păstrarea documentelor peste mai multe generații, utilizarea lor (sistematizare, notițe) sunt încercări ale domesticirii și familiarizării - într-un final dominarea - instituțiilor și ideologiilor ce au ordonat emiterea și folosirea lor. Pentru apariția lor este necesară prezența unor condiții și necesități culturale, sociale și eventual politice.

Cu privire la locul unde s-a dezvoltat și s-a păstrat, cauzele și intențiile cu care s-a păstrat arhiva analizată avem la dispoziție numai informații indirecte. Despre faptul că generațiile anterioare de ce și cum au păstrat, unde au depozitat și cum au utilizat arhiva, primim informații din documente. Cert este faptul că primele trei generații au locuit pe strada *Súlymos* (o stradă laterală în partea vestică a satului) casa familială fiind construită de Mózes Péter în anul 1912. În arhivă găsim avizul pentru construcție eliberat de autoritatea raională, din care aflăm dimensiunile casei și a

anexelor gospodărești. Conform acestora, familia locuia într-o casă din pământ cu lungimea de 12 m, lățime de 4,5 m, acoperit cu țigle. Ca anexă în curte era o bucătărie de 4x4 m cu pereți bătuți și acoperiș din țiglă și o anexă agrară cu lungimea de 8 m, lățimea de 4 m, șură și grajd sub un singur acoperiș. Această casă a fost vândută de cea de a treia generație și a fost cumpărată una asemănătoare în partea sudică a satului. Aici locuiește cel mai vârstnic membru al generației a patra, Mózes Ferenc, în casa căreia s-a păstrat arhiva.

Casa lui Mózes Ferenc a fost deci cumpărată de părinți. Casa este una din puținele rămase cu o structură tradițional țărănească: prima cameră (camera curată), cameră, bucătărie și cămară. Vizavi de casă este o bucătărie de vară, în curtea agricolă este șura și grajdul din lemn, precum și două cotețe. Deoarece suprafața de locuit nu este prea mare, iar în timp grajdul și șura au pierdut funcțiile originale (familia nu se ocupă de ani de creșterea animalelor), aceasta din urmă a devenit depozit: aici s-a găsit loc pentru mobilierul învechit, pentru vechile ustensile ale lui Mózes Ferenc, păstrate cu grijă, pentru un cufăr, care s-a plimbat până-n America (conform tradiției familiei acesta a fost a vechiului proprietar al casei), precum și pentru obiectele gospodăriei tradiționale țărănești neutilizate.

Arhiva a fost păstrată de Mózes Ferenc într-o ladă de lemn de dimensiunea 60x20x30 cm, dotată cu zăvor, ținută încuiată într-un dulap așezat în șura veche. După formă și execuție, lada se aseamănă cu cuferele militare folosite în timpul războiului, este de fapt o copie cu dimensiuni mai mici a acestora. După părerea noastră forma, materialele folosite, precum și starea lemnului, indică pentru realizarea ei începutul secolului al 20-lea. E greu să stabilim funcția ei inițială, cert este faptul că arhiva era așezată în ladă înainte ca documentele să fie mutate din casă. Acest lucru este important de a fi menționat, pentru că oferă date importante despre utilizarea arhivei, și despre relația între documentele păstrate. Faptul că aceste documente erau păstrate de familie într-un singur loc arată că era considerat ca un întreg inseparabil, indiferent că anumite părți ale lui aparțineau

diferitelor generații. Iar faptul că erau ținute într-o ladă încuiată ne dirijează către concluzia că proprietarii au considerat ocrotirea lor esențială pe baza unor criterii economice, juridice sau individuale. Mutarea lăzii din casă în sură în schimb arată scăderea intensității utilizării lor, precum și faptul că nu mai fac parte din categoria documentelor frecvent utilizate.

5. Funcțiile scrisului, documentelor și ale arhivei

Documentele analizate poartă și acum semnele unei utilizări intensive. Aceasta se poate observa și prin notițele de pe versoul a 68 documente, realizate de membrii familiei. În unele cazuri aceste notițe sunt și semnate. Prin analiza acestor notițe observăm că Mózes Ferencné Bende Ráchel și Mózes Mihály sunt persoanele care au făcut aceste notițe pe parcursul utilizării documentelor.

Modele pentru notițele de pe verso au constituit documentele din prima jumătate a secolului 20: documentele juridice pe versoul cărora chiar avocatul sau notarul a trecut – ca parte a procedurii judiciare – scurte înscrisuri, care conțin încheierea administrării acțiunii sau următoarele etape de urmărit. Acest procedeu a fost adoptat de familie conform necesităților proprii, procedeul integrându-se în mediul țărănesc.

O parte din notițe conține denumirea în limba maghiară a unor documente realizate în limba română: *Román tekekönyv nyugta, Honpolgári igazolvány, Közjegyzői felszólítás, Közjegyzői nyugta*. Unele notițe reprezintă abstractul scurt a unor documente/ chitanțe eliberate în limba română: „în acesta sunt facturile pentru scânduri, este notat avansul pentru ușă și ferestre pentru Kádár András 1800 lei în 3 rate”.

Majoritatea notițelor se găsesc pe versoul chitanțelor, adeverințelor: [1] *din anul 1931* [2] *Impozitul pe anul 1935 plătit în totalitate. Mózes Ferencné*, [3] *Jumătatea impozitului pe 1934* [5] *din impozitul pe 1935 am plătit 102 lei, a rămas de plătit 260 lei*, [6] *Rest Laci 113* [dedesubt] *impozit pe anul 1935* [7] *taxa comunală pe anul 1940 plătită*, [8] *taxa comunală pe 1948 este plătită 24 Luna II anul 1949 este*

plătită integral [9] 1940. Impozit pe primul trimestru. Am plătit 114 lei. Impozitul pe 1945 77084 lei [10] Impozitul pe 1939 plătit, [11] 1936 am plătit 440 k cerere comuna [?] Eforia, [12] pentru anul 1948 impozitele de stat au fost plătite în totalitate. Mózes Mihály, [13] chitanță pentru vite anul 1944 [14] 37 p plătit pentru oi și vite de război, [15] plata paznici de noapte 1949”

Aceste notițe conțin deci următoarele informații: a) anul la care se referă plata; b) data plății; c) tipul taxei plătite; d) suma plătită; e) suma restantă; f) numele persoanei care a efectuat plata/ a notat informația; g) diferite calcule; h) alte informații.

Desigur, nu apar toate tipurile de informații în cazul fiecărei însemnări. Identificarea și evidențierea elementelor morfologice ale notițelor are rolul de a sublinia utilizarea și păstrarea documentelor, dar și funcțiile și contextele realizării lor. Acestea dețin funcții memorative sau depozitare în sensul de stocare și apoi de posibilitate a prelucrării informației acumulate.³² Din punct de vedere structural și funcțional există analogie cu jurnalele de gospodar sau caietele ce conțin informații economico-financiare. Motorul realizării și păstrării lor este apariția necesității organizării vieții economice în mod transparent și verificabil. Păstrarea documentelor oficiale este necesară deci din cauza intereselor economice: structurarea documentelor și textele scrise pe verso au funcția de jurnal al mișcărilor economice-financiare din familie. Poate fi perceput ca ajutor în organizarea vieții economice, un procedeu mnemotehnic. Păstrarea documentelor și realizarea de însemnări sunt rituri, care pot fi explicate ca acte de contabilitate. În același timp arată „până unde e de ajuns tradiția și de unde e necesar contractul” (Guar 1984: 15.).

³² Jan Assmann separă două funcții foarte distincte ale scrisului. Una „este acumularea în sensul extinderii și externalizării memoriei”; cealaltă este „publicarea obligatorie, în sensul extinderii și excarnării cuvântului legiuitorului suprem/puterii”. În această separare prima este denumită de Assmann funcția „depozitară” a scrisului. În interpretarea lui, acesta înseamnă „depozitarea ,arhivarea și prelucrarea sensului articulat lingvistic” (Assmann 1994: 62.)

Interesul economic a dus și la apariția celui alt tip de text: însemnările și jurnalul gospodăresc. Contextul realizării: evaluarea, monitorizarea situației economice a familiei, organizarea muncilor gospodăriei. Este motivat deci de asigurarea transparenței vieții economice.

Cine este cel care face însemnările? Cel care ocupă poziția de „șef” al familiei. Analiza structurii arhivei reliefează faptul că în cazul familiilor complete acest rol era al bărbatului. În cazul decesului soțului, sau în cazul slăbirii puterii intelectuale ale sale, rolul este preluat de soție până în momentul în care copii își întemeiază familii proprii și preiau dirijarea gospodăriei. Eventual și în acest ultim caz păstrează dirijarea și numai cu slăbirea puterii și a capacității mentale predă frâul gospodăriei în totalitate.

Care este explicația faptului că documentele sunt păstrate? În cazul documentelor legate de avere gestul păstrării este evident, în cazul chitanțelor și a altor adeverințe lucrurile sunt mai complexe. Din documentele păstrate în arhivă putem observa că pentru clasa socială inferioară, adică țărănimea săracă, plata impozitelor și taxelor era un efort financiar considerabil. Puteau satisface aceste obligații numai în rate și cu mici întârzieri. Însă neplata integrală a impozitelor avea consecințe, penalizări, astfel era necesară evidența corectă a plăților și a restanțelor. Aceasta era cel mai ușor de realizat prin păstrarea chitanțelor și facturilor. Rolul păstrării facturilor era atenționarea/ comemorarea. Pe lângă acesta puteau fi dovezi clare a plății obligațiilor.³³ Această necesitate s-a format datorită presiunii social-economice, cauza poate fi găsită într-o singură categorie sociologică: deficitul acut al încrederii, rezultat al inegalităților și specializărilor sociale (vezi Madnics 1987: 140). Din acest punct de vedere destinația acestor documente este prezentarea, certificarea drepturilor și achitarea obligațiilor, într-un fel o funcție performativă.³⁴

³³ Ca urmare a evidenței locale superficiale, s-a întâmplat chiar și în a doua jumătate a secolului 20, ca organele locale să omită a înregistra plata impozitelor locale și au somat individul să plătească restanța încă o dată.

³⁴ Termenul este folosit de Jan Assmann. În interpretarea lui vorbim de funcție performativă în cazul în care se realizează un act de

Arhiva și unele documente ale ei, utilizarea, notițele de pe verso pot fi considerate procedee și rituri mnemotehnice. Scopul păstrării: de a aminti și a ajuta la redactarea istoriei familiale (la editarea documentelor narative), precum și de a certifica aceste narative.

Păstrarea facturilor este motivată de speranță: speranță, că persoana ce le deține poate beneficia de anumite avantaje economico-sociale. Această speranță a fost în unele cazuri realizată. La începutul anilor 1990, când statul maghiar a hotărât prin ordinul guvernamental 93/1990. (XI) compensarea persoanelor de etnie maghiară care au fost deportate după cel de-al doilea război mondial în Uniunea Sovietică, documentele personale (jurnale, scrisori) și oficiale referitoare la această perioadă dintr-un moment au devenit foarte valoroase, iar familiile au cercetat și arhivele camarazilor, copiind documentele pentru a-și certifica drepturile. Scrisorile din cel de-al doilea război mondial, cupoanele poștale, chitanțele ce adevăresc predarea cerealelor pentru scopuri ale armatei etc. până la urmă au și această funcție.

O parte a arhivei e alcătuită din textele private, mai ales de scrisorile trimise/ primite în cursul celui de-al doilea război mondial (vezi Vajda 2007.). Funcția acestora este reanexarea persoanei în „marea rețea a comunicației” (Novotny 1987: 111.) ca urmare a vidului comunicativ cauzat de distanță, de despărțirea de familie.

Aceste texte au și un context secundar, cel care le prelungește viața și le conectează într-o nouă dimensiune, și oferă acces în colecția textelor bune pentru păstrare. Ca text (sau ca obiect) au rol în redactarea istoriei și mitologiei familiale.

6. Despre ce vorbesc arhivele populare?

Fiecare familie și individ dispune de câteva documente scrise, care au luat naștere pe parcursul vieții, și sunt utilizate, au rol important în diferite puncte de cotitură a

vorbire cu ajutorul scrisului. (Assmann 1994: 62.). Cele mai frumoase exemple ale documentelor performative sunt decretele și edictele, unde scopul este publicarea obligaționalității legii și nu memorizarea legiuitorului. (Assmann 1994: 62-63.).

vieții. Fundamentarea arhivei, care se concentrează în jurul vieții individului, este înaintea conștientizării: începe cu eliberarea certificatului de naștere și ia sfârșit prin eliberarea certificatului de deces. Punctele de capăt ale vieții corespund deci cu punctele extreme ale produsului de documente ale individului.

Arhiva familială cuprinde totalitatea documentelor legate de/ realizate de capul de familie, iar cu ocazia căsătoriei arhivele se unesc, crearea noului nucleu (de familie și de arhivă) este consfințită de certificatul de căsătorie. Ca urmare a acestui act majoritatea documentelor (sau cele mai importante, ca de exemplu documentele legate de cumpărarea unei locuințe) se referă la familie, la evoluția situației economico-sociale, astfel constituie o istorie a vieții și familiei. Mai precis analiza documentelor, organizarea, clasificarea lor după diferite puncte de vedere fac posibil relatarea mai multor povești/ întâmplări (vezi Foucault 1999: 11.) dintre care acum prezentăm numai câteva, semnalând că sunt și alte posibilități de analiză în cercetare.

- 1)** Din arhivă se poate descifra cum scrisul a apărut, și-a găsit locul în mediul țărănesc. În același timp oferă elemente despre evoluția scrisului comun, ca urmare a formării instituțiilor locale, extinderii educației școlare și influența factorilor socio-politici. Oferă informații despre faptul cum au evoluat aptitudinile scrisului, oferă detalii despre istoria alfabetizării, precum și despre punerea în practică a acestor cunoștințe personale și schimbările calitative urmate de acesta.
- 2)** Majoritatea documentelor fixează istoria evoluției vieții economice, cu momentele de succes dar și nereușite. Conține cheltuielile și veniturile, precum și diferența acestora: mărirea sau sărăcirea. Reprezintă răspunsurile gospodăriei familiale la cerere – ofertă. Arhivează poveștile strategiilor de adaptare, apărute ca urmare a schimbării sistemului de producție din gospodărie de la începutul secolului 20, sau ca urmare a comunismului, sau a tranziției de după 1989.
- 3)** O parte din documente sunt certificate medicale, documente ale tratamentelor sau rețete ale membrilor

de familie în caz de boală. Arhiva este deci un "depozit" al bolilor. O istorie a identificării și tratării bolii de către un specialist: medicul. Conține răspunsul corpului la tratament.

- 4) Cealaltă parte a arhivei sunt documentele eliberate de biserică, reprezintă deci oglinda istoriei vieții religioase. Diplomele/ certificatele de confirmare, căsătorie și deces, precum și chitanțele de plată a contribuției anuale marchează îmbinarea bisericii și a individului cu ajutorul scrisului.
- 5) Documentele private, uneori și documentele oficiale eliberate de organe competente ne călăuzesc în gândurile persoanelor (comunităților) ce le-au creat și le utilizează, oferă o vedere a credințelor și viziunilor legate de lumea înconjurătoare. Adică pe lângă interesul istoricului și antropologului putem să menționăm și interesul psihologului.
- 6) O parte a documentelor poate fi perceput ca o istorie a celui de-al doilea război mondial dintr-o perspectivă proprie (vezi Vajda 2007.).

7. Concluzii

Formele sociale sunt administrate și-i sunt create forme legale prin scris. Scrisul este astfel organizator al societății, un factor al raționalizării sociologice, iar această influență se manifestă în așa fel, cum scrisul se impune și se extinde în societatea dată (Kosárkó 2000: 113.). Arhivele populare/ țărănești sunt amprentele instituționalizării structurilor puterii și a evoluției acestora, a evoluției economico-sociale și politice locale și individuale. Oferă o scurtă privire asupra familiei, structura de bază a societății, și asupra faptului cum individul, reprezentant al familiei, se luptă cu societatea, iar această luptă ce fel de adaptare locală și individuală generează. Arată cum situația economico-politică schimbătoare creează noi tipuri de documente, care la rândul lor generează noi atitudini în comunitate.³⁵ În timpul

³⁵ Terbócs Attila într-un articol despre cercetarea scrisului a școlii

războiului mondial de exemplu un procent ridicat din populația masculină era dirijat către front și în barăcile cazarmilor. Trauma și vidul în comunicare cauzat de despărțirea de familie a dat naștere cărților poștale de tabără, cea ce a făcut posibil păstrarea relațiilor cu familia de acasă. Statul a stimulat schimbul de scrisori prin mijloace proprii: cu ajutorul ziarelor și a crucii roșii a căutat parteneri de corespondență pentru soldații de pe front.

Din analiza arhivei aflăm că în decursul secolului 20 evenimentele politice, războaiele, schimbările de putere au generat noi tipuri de documente (adeverințe de etnie, de origine după legea legată de evrei, certificate pentru trecerea frontierei între 1940-1944).

Acomodarea la cerințele birocratice ale societății creează diferite moduri de comportament și atitudini sociale. Păstrarea documentelor sau distrugerea lor, notițele de pe verso, copierea lor pot fi explicate cu capacitatea de acomodare și adaptare, cea ce poate reprezenta scara aprecierii sociale a scrisului. În aceeași timp comportamentul este influențat profund de mediu: din cauza birocrăției este necesar/inutil acest model de comportament. Adică relația între societate și document se formează la interacțiune multiplă: este rezultatul punctelor de cotitură și al mai multor adaptări. Iar păstrarea documentelor este semnul, rezultatul procesului de conștientizare a individului.

BIBLIOGRAFIE

ASSMANN Jan

1994 Die Verschriftung rechtlicher und sozialer Normen im Alten Ägypten. In: Hans-Joachim Gehrke (Hrsg.): *Rechtskodifizierung und soziale Normen im interkulturellen Vergleich*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 61-85.

BÁNYAI Irén

1973 A parasztirattárak jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. *Studia Comitatus*. 2. sz. 161-171.

franceze definește că scrisul este impus de contactul social (Terbócs 1999: 146.).

BEREKMÉRI István Andrásé

2008 *Minden poklokon keresztül*. Sajtó alá rendezte Vajda András, Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely

BEREKMÉRI István D.

1994. Az én iskolám. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 146–158.

BROWN John Seely–DUGUID Paul

1995 *The Social Life of Documents* In: Release 1.0, EDventure Holdings, New York, October 11, 1–18. See also:

http://rfrost.people.si.umich.edu//courses/SI110/readings/ARM/Social_Life_of_Docs.pdf

CHARTIER, Roger

1994 *The order of Books*. Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries. Stanford University Press, Stanford, California

EGYED Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FILEP Tamás Gáspár

2008. A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 154–161.

FABRE, Daniel (dir.)

1997 *Par écrit: ethnologie des écritures quotidiennens*. Mission du Patrimoine Ethnologique. Edition de la Maison des sciences de l’homme, Paris

FOUCAULT, Michel (dir.)

1999 *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet*. Egy XIX. századi szülőgyilkosság. Jószöveg könyvek. Jószöveg Műhely Kiadó, Budapest (Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma sœur et mon frère... Un cas de parricide au XIXe siècle présenté par Michel Foucault, Éditions Gallimard, Paris, 1973.)

GOTTSCALK, Louis– KLUCKHOHN, Clyde–ANGELL Robert Cooley

1945 *The use of personal documents in history, anthropology, and sociology*. Prepared for the Committee on appraisal of research. Social science research council. New York

GUAR, Albertin

1984 *A History of Writing*. Charles Cribber's Sons, New-York

GYENIS Vilmos:

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Itk.* LXIX. évf. 2. sz. 152–171.

HAJNAL István

1921 *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Budavári Tudományos Társaság, Budapest

1933 Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In: *Károlyi Emlékkönyv*. Sárkány Nyomda, Budapest 16 old. Újranyomtatva: *Medvetánc* 1982. 2-3 sz., 321–352.

1943 *Vergleichende Schriftsproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert*. Hrsg. von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest–Leipzig–Milano

1954 *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*. *Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7. Akadémiai Nyomda, Budapest

1993a Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In: Hajnal István: *Technika, művelődés*. Tanulmányok. História Könyvtár. Monográfiák 2. História-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 37–64.

1993b Az írás szociális szerepe és az egyetemi képzettség Franciaországtól Magyarorszáig a XII–XIII. Században. In: Hajnal István: *Technika, művelődés*. Tanulmányok. História Könyvtár. Monográfiák 2. História-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 411–420.

1993c Kézművesség, írásbeliség és európai fejlődés. In: Hajnal István: *Technika, művelődés*. Tanulmányok. História Könyvtár. Monográfiák 2. História-MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 421–444.

1998 Írásbeliség és fejlődés. *Replika*. Társadalomtudományi Folyóirat június 30. sz. 195–210.

Heidegger, Martin

1977 *Holzwege*. Vittorio Kolestermann, Frankfurt Am Main, 1977.

HOFER Tamás

1983 A „tárgyak elméletéhez” In: KÓSA László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom*. A Magyar Tudományos Akadémia

Néprajz Kutató Csoportjának Évkönyve XIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39-64.

HYMES, Dell

1962 "The Ethnography of Speaking" In: Gladwin, T. & Sturtevant, W.C. (eds). *Anthropology and Human Behavior*. The Anthropology Society of Washington, Washington, 13-53.

JAKÓ Zsigmond

1977 A laikus írásbeliség kezdetei a középkori Erdélyben. In: U.ő. *Írás, könyv értelmiség*. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 25-36.

KAMPIS János

1909 *A községek önkormányzati igazgatásának összes szabályai: a községi törvény (1886 : XXII. t.-cz.), valamint az arra vonatkozó törvények, közigazgatási, polgári és büntető bírósági döntvények, bírósági és miniszteri elvi határozatok utasítások és rendeletek alapján.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság. XXXIV, 513 p.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség szerves műfajai* Aranyosszéken. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1996 *Kelt levelem. Egy mezőszéki parasztasszony levelezése.* A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

1998 Írott szövegek egy személy életterében. *Ethnographia*, 109. évf. 2. sz. 589-628.

2000 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: Cseri Miklós-Kósa László-T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón.* Szentendre, 131-164.

2001 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony "pere". *Néprajzi Látóhatár* X. évf. 1-4. sz. 135-148.

2006a *Egy Hir adás a' Késő Maradékhoz. 17-20. századi erdélyi toronygombiratok.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2006b Az írás szerepe egy asszony életében. In: Keszeg Vilmos (szerk.) *Specialisták. Életpályák és élettörténetek.* Sapientia Könyvek 41. Bölcsészettudomány. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583-663.

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* Egyetemi jegyzet. BBTE-KJNT, Kolozsvár

KOCSIS Gyula

1987 Egy mezővárosi család gazdasági-társadalmi törekvései Cegléden. *Studia Comitatus* 18. 143-185.

KOSÁRKO László

2000 Írástörténészek és szociográfusok. Hajnal István recepciója az 1930-as, 1940-es években. *Korall*, Tél, 110-127.

SZ. KRISTÓF Ildikó

2002 A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet? In: Hudi József (szerk.): *Alfabetizáció az újkori Magyarországon* című konferencia előadásai. *Acta Papensia*. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei. II. évf. 1-2. sz. 3-30.

KÜLLŐS Imola

1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folklorisztikában. In: Uő. (szerk.): *Az életrajzi módszer*. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában. *Documentatio Ethnographica* 9. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 163-173.

MADNICS György

1987 *Rejtélyes írások*. Zsebkönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest

MANDELBAUM, David G

1973 The Study of Life History: Ghandi. In: *Current Anthropology* Vol. 14. N° 3. June 177-196. See also:

<http://escholarship.org/uc/item/4105081f#page-1>

MARKIEWICZ-LAGNEAU Janina

1976 L' autobiographie en Pologne ou de l'usage social d'une technique sociologique. In: *Revue de sociologie* XVII. 4. 591-613.

Voir:

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rfsoc_0035-2969_1976_num_17_4_4889

MÓZES András

é. n. *Adatok Sáromberke történetéhez I-IV*. Kézirat, Sáromberki Református Egyházközség Levéltára.

NOVOTNY Tihamér

1987 *Az első világháborús katonaemlékek*. Antropológiai és művészetszociológiai vizsgálat. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest

RÓBERT Péter

1982 Az élettörténeti módszer – szakirodalmi áttekintés, alkalmazási lehetőségek. *Szociológia*. 2. sz. 233–247.

SZABÓ Miklós

1994a Sáromberke rövid története. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 5–64.

1994b Szövetkezeti és gazdaköri mozgalom Sáromberkén In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 65–69.

1994c Sáromberke lakói 1993-ban. In: *Sáromberke 1319–1994*. Sáromberki Egyházközség, Sáromberke, 178–199.

TENGELYI László

1998 *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

TERBÓCS Attila

1999 Írásbeliség a modernitásban. *Tabula*. 2. 2. 145–148.

THOMAS, William – ZNANIECKI, Florian

1996 *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work in Immigration History*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago.

TOTH Zoltán:

1977 Schiszler Károly kádármester Szekszárdon. *Agrártörténeti Szemle*, XIX. évf. 1-2. sz. 199–218.

VAJDA András

2007 „Világháború”: történet vagy történelem? In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 452–480.

VARGA János

1964 Öreg Gyüker József krónikája. *Agrártörténeti Szemle*. VI. évf. 3-4. sz. 452–471.

THE ANALYSIS OF A PEASANT ARCHIVE FROM DUMBRĂVIOARA

The present paper follows the illustration of the functions of writing in everyday life, based on a quantity and quality analysis of a peasant archive. It focuses on the way

writting restructures the environment and the life on the individual, on the multitude of texts that appear in all the periods of human life, obliging the individual who tries to limb or at least to maintain himself/herself on a certain step of social hierarchy, who makes sacrifices for a better material situation, and emphasises the social and economic context, wich through a continous transformation needs different adaptations, strategies and solutions. Archives are in fact imprints of this continous movement and of all the answer given this social dynamic.